

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM VARIABILITY LIDOVÝCH PÍSNÍ

(Místo předmluvy)

Variování, tj. proměna textů nebo nápěvů, se v soudobé folkloristice považuje za jeden z důležitých procesů při vzniku a další existenci folklórních skladeb. Od konce 20. let vzbuzuje intenzivnější zájem evropských folkloristů a stává se postupně předmětem komparatistického, kulturněhistorického a strukturalistického studia. Pokusy o definici procházejí nejrůznějšími modifikacemi. V této úvodní úvaze se pokusím nastínit stručný přehled současného stavu zkoumání variability a uvést současně některé dosud neřešené nebo otevřené problémy.

Mnozí badatelé zdůrazňují *společenské rysy* variability, vztahy mezi kolektivním charakterem folklóru a individuálním přínosem jednotlivých lidových autorů, jiní opět vycházejí z *estetické podstaty* folklórních tvarů a sledují jejich proměnlivost nebo zánik. Studium variability prošlo kromě jiného i stadiem představ, že výsledkem variování je vždycky jen lepší, esteticky i myšlenkově působivější skladba. Dnes se názory na variabilitu zhruba stabilizovaly a na základě definic z konce 60. let lze říci, že variabilita je *podstatnou a neoddělitelnou složkou tradice*. Její projevy jsou známe jak v tradičním, tak i v současném folklóru a jsou ovlivňovány autorským i vnímatelským prostředím. K variačnímu procesu, který neprobíhá imanentně, nýbrž souvisí s ekonomicko-sociální formací a stavem společenského vědomí, patří podle některých badatelů i tzv. *affinita*; zdá se, že právě při jejím studiu se příliš zdůrazňuje autonomnost folklórního vývoje a nedoceňují se zvláště společenské vlivy a historický vývoj. Ke zvláštním jevům variování se řadí tzv. „*Zersingen*“ (tj. postupný rozpad písní) a „*Umsingen*“ (postupná tvůrčí změna), při nichž z nedostatečně pochopených nebo málo srozumitelných textů mohou vznikat známe a obecně srozumitelné skladby. Součástí variačních proměn je také proces *inovace*, který lze charakterizovat i jako znovuzavádění tradičních skladeb, i jako ústup od tradice směrem k nové tvorbě. Přitom změny různých skladeb lze označit jako *kontaminace*. Podle některých badatelů se v lidové tradici dodržuje „*Gesetz der Selbstberichtigung*“, formulovaný Andersonem a Ortutayem jako lidová snaha vytvořit jednotnou základní formu skladby; s ním je spojen i výskyt jevu nazývaného „*Gesetz der Umgestaltung*“ (zákon přeměny), který postupně zkoumal Aarne, Krohn a Thompson a který v patnácti bodech shrnuje zásady přeměny a vzniku nové folklórní skladby. *Variabilita je tedy vývojový proces, řízený a utvářený tradicí, k jejímuž formování současně přispívá.*

Výsledkem variování je varianta, tj. skladba, která je nějakým novotvarem tradiční formy a strukturální součástí folklórní tvorby jako celku. Je výsledkem dialektického vztahu mezi individuálním a kolektivním tvůrčím procesem a

současně dialektickým protikladem snahy o zachování identity písní. K tomu bych rád dodal, že proměny folklórních skladeb mají charakter makrostrukturálních změn, jestliže se projevují ve změnách společenské funkce písní a v přechodu jednotlivých skladeb jako uměleckých jednotek z některých zvykoslovných cyklů do jiných, nebo mají charakter mikrostrukturálních změn, když se mění text nebo nápěv jedné skladby vzhledem k jiným záznamům nebo když skladba přechází do jiných žánrů nebo druhů. Variovat se může ideové pojetí námětu, způsob zobrazení skutečnosti, jazykové i formové prostředky a postupy. Změny mohou nastat nejen v rámci folklórní tradice, nýbrž i mimo něj. Mohu to ukázat na skladbách o společensky zajímavých událostech; skladby se mění nebo i vznikají pod vlivem pololidových nebo neprofesionálních tvůrčích zásahů či pod vlivem umělecké literatury. Tento proces probíhá plynule i v současnosti. Úloha a podíl folklórní a nefolklórní tradice je zcela přirozeně podmíněna dobou vzniku a prostředím, v němž se pohybuje autor. Varianty vznikající jako výsledek *improvizace* jsou jedinou formou existence folklórních skladeb a mizejí, jestliže umírají jejich nositelé (Bogatyrev). Různorodé varianty lze seskupovat do *verzí*, které mohou mít jisté *redakce* nebo *mutace* (Sydow). Terminologie těchto pojmů je dosud neustálená a hledají se nové cesty k jejich stanovení a nové metody měření kvality variací (Sokolov-Gusev-Putilov-Čistov, Bødker, Ortutay, Pentikäinen, Sirovátka, Holý). Také pojetí *invariability* je různé od matematické definice až po strukturalistické vymezení (Permjakov, Pop).

Prozkoumáním řady variant a verzí můžeme dojít ke stanovení *typu*, *archetypu* a *oikotypu*, k vymezení pojmů *genotyp* a *fenotyp* a k zákonitostem křížení jednotlivých typů. Za typ se považuje tradiční skladba s nezávislou existencí (Thompson); jde zřejmě o soubor variant nebo verzí. Pojetí písňového *modelu* pak patří téměř výhradně do strukturalistického výzkumu, ať již jde o model verzifikace, kompoziční stavby nebo celé kategorie skladeb (Pop, Voigt). Stanovení verzí, redakcí, typů a modelů patří k dosud otevřeným problémům.

*

Relativní mobilita uvedených pojmů z oblasti variování a variant vedla pracovníky katedry etnografie a folkloristiky na filosofické fakultě University J. E. Purkyně k názoru, že k řešení této problematiky přispěje rozsáhlá výměna názorů zainteresovaných odborníků. Ve studijním roce 1969—1970 byl proto do učebního plánu studia etnografie zařazen dvousemestrový seminář *Variační proces ve folklóru*. Vedli jej doc. dr. Bohuslav Beneš, CSc., doc. dr. Dušan Holý, CSc., a doc. dr. Oldřich Sirovátka, CSc., kteří také spolupracovali při přípravě tohoto sborníku do tisku. Do semináře přispěli referáty brněnští a pražští národopisci z Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV, z olomoucké filosofické fakulty a učitelé, posluchači i absolventi brněnské filosofické fakulty. Programem semináře byly výklady o životě a variabilitě folklóru v nejširším smyslu, tj. o lidové písni, instrumentální hudbě, o lidovém vyprávění i obřadním folklóru, a s nimi spojené teoretické výklady. Patřily k nim:

- B. Beneš, Současný stav základní terminologie při zkoumání variačního procesu;
- D. Holý, Úvaha nad terminologií vztahů mezi folklórními útvary;
- O. Sirovátka, Krajová variabilita a interetnické vztahy;

- O. Heroldová, Krajové zvláštnosti v pověrečných povídkách na moravských Kopicích;
 M. Toncrová, Individuální a krajová variabilita v podání jihotěšínské písně lidové;
 E. Večerková, Typy, funkce a variabilita „vyvolávek“ při jízdě králů na Uherskohradištsku;
 A. Sulitka, K variabilitě dramatických útvarů v oblasti Spišské Magury;
 M. Šrámková, Balada o vraždě dítěte v české lidové tradici;
 J. Gelnar — O. Sirovátka, K vymezení písňového druhu;
 D. Klímová, Obecná rovina variability;
 L. Neufeld, Variace balady „Za Turka provdaná“ ve slovenské a maďarské lidové tradici;
 I. Batůšková, Variabilita svatebních vínů na Uherskohradištsku;
 K. Dvořák, Variační technika „predníků“ z Hrochot pod Pořanou;
 J. Gelnar, Živé tradování písní v okruhu svatebních obyčejů v Suché Hoře.

Některé referáty vyšly v Národopisných aktualitách, v Národopisném věstníku čs., v Českém lidu, Slovenském národopise a v jiných časopisech. Kromě nich byly v průběhu semináře předneseny zprávy o vybraných československých i zahraničních studiích a knihách.

Studie obsažené v tomto sborníku jsou dokladem soudobého stavu výzkumů, prováděných v podstatě tradiční metodou strukturní komparace. Lze však hledat i jiné cesty, jak to naznačuje první studie sborníku, pokoušející se nově využít kvantitativních metod. Redakce sborníku se nesnažila zastřít nebo sjednocovat názorové, pojmoslovné, výkladové či metodologické rozdíly mezi jednotlivými autory, neboť se v nich zračí soudobý stav bádání a zároveň se v nich ozývá potřeba vzájemné konfrontace. Jednotné je však základní východisko, jímž je historický a materialistický pohled na lidovou tvorbu, která je podmíněna způsobem života lidu v dané historické epoše. Sborník je tematicky zúžen pouze na píseň, jejíž strukturu je třeba analyzovat jak po stránce slovesné, tak hudební, a proto stojí vedle sebe studie zaměřené na obě složky lidových písní. Pořadí příspěvků je zvoleno tak, aby odpovídalo obecné tematice, o níž se hovoří v tomto úvodním slově. Zcela logicky se tedy zahajuje studií D. Holého, která řeší některé spíše teoretické aspekty; po ní jsou umístěny dvě studie z pomezí folkloristiky, literární historie a neprofesionální slovesněpísňové tvorby (Pletka, Beneš), pak následuje práce o základních otázkách žánrovosti lidové písně v souvislosti s variabilitou (Sirovátka) a o změnách v živé tradici na národnostně smíšeném území (Šrámková). Tento pohled uzavírají spíše materiálové práce o lidové písni ve zvykosloví (Toncrová, Gelnar).

Sborník Variační proces ve folklóru je tedy jistou mozaikou dílčích pohledů a neklade si za cíl systematicky vyčerpat téma, k němuž se folkloristika bude neustále vracet. Naznačuje však alespoň některé dílčí odpovědi nebo se může stát podnětem pro další úvahy. V této podobě je samostatnou součástí příprav českých folkloristů na VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě v r. 1973, k jehož IV. tematickému okruhu (IV. — 2 a IV. — 3) přispívá dílčími rozbory českého, slovenského, slezského, polského a německého písňového bohatství.

V Brně v únoru 1972.

Bohuslav Beneš